

**PHOLISI YA PUO
YA TOROPOKGOLO
YA TSHWANE**

E mametleletswe le go rebolwa ka tsa 27 Phatwe
2012

DINOPOLO TSE DI TLHOTLHELEDITSENG GO DIRWA GA PHOLISI E YA PUO

Batho botlhe ba tla nna le ditshwanelo tse di lekanang tsa go dirisa puo ya bona le go tllhabolola setso le meetlo ya bona.

The Freedom Charter, 1955

Pholisi ya dipuodintsi ke karolo e e botlhokwa ya phetogo ya Aforika Borwa go temokerasi e go nniwang le seabe mo go yona ka botlalo. Batho ba ka se solofelwe go ikobela melao e fa ba sa e tlhaloganye.

Kristina Cunningham

"Buka eno [The Long Walk to Freedom] fetoletswe kwa dipuong tsotlhe tsa lefatshe. Nka ya kwa lefelong lengwe le lengwe mo lefatsheng mme kang ya me e ka fitlhelwa ka puo eo. Mono ke teng fela ka Seesimane. Ke rata go nna karolo ya dipuo tsotlhe tsa naga ya me. Puo ya motho ga e a tshwanela go tlhobogwa. Ke ka moo ke dumelang mo phetolelong: gore re kgone go tshela mmogo"

Nopolo go tswa go tsw go buka ya Antjie Krog *A change of tongue*

DITENG

	Tsebe
1. Matseno le lemorago	1
2. Ditlhaloso	1
3. Bokaelo jwa Semolao	2
4. Maitlhomo	3
5. Melawana e e kaelang	4
6. Boatlhamo jwa tiragatso	4
7. Seemo sa puo mo Tshwane	4
7.1 Dipalo tsa Bobalapabatho	4
7.2 Dioditi le ditlhotlhomiso tsa puo ka fa gare le kwa ntle	5
8. Dikatlengiso tsa pholisi	5
8.1 Dipuo tsa semmuso tsa Tshwane	5
8.2 Kgokagano ka go bua ka fa gare	6
8.3 Kgokagano ka go bua kwa ntle	6
8.4 Kgokagano ka go kwala ka fa gare	7
8.5 Kgokagano ka go kwala kwa ntle	7
8.6 Matshwao a Mmasepala	8
8.7 Batho ba ba nang le mathata a puo	8
8.8 Katiso mo go Mmasepala	8
9. Leano la tsenngotirisong	9
10. Go bopa sefala	10
11. Ditheo tsa puo	10
11.1 Karolo ya Ditirelo tsa Puo	10
11.2 Bannaleseabe ba bangwe ba tsa puo	11
12. Tshekatsheko ya pholisi	11

1. MATSENO LE LEMORAGO

Pele ga 1994, English le Afrikaans e ne e le tsona fela dipuo tsa semmuso mo pusong selegae mo mafelong a ga jaana a bopa Mmasepala o Mogolo wa Toropokgolo ya Tshwane. Puso e ntšhwa e e tlhomilweng ka 1994 e tlišitse Molao wa Tsamaiso ya Bommasepala (*Municipal Systems Act*), 2000 (Molao 32 wa 2000), o o gatelelang go nna le seabe ga baagi mo pusongselegae. Go mo pepeneneng gore go re Mmasepala a fitlhelele seabe se segolo sa baagi, o tshwanetse go direla baagi ba ona ka puo e ba e tlhologanyang.

Karolo ya Tirelo ya Dipuo ya Mmasepala e tsibogetse boikuelo jwa pharologanyo ya dipuo fa e dira Pholisi ya Puo ya Tshwane, e e kobileng go siamisa go se lekalekane ga dipuo ga mo malobeng. Pholisi e e ikaegile ka Letlhomeso la Pholisi ya Puo la Bosetšhaba le le tlhomilweng ke Tirelo ya Dipuo ya Bosetšhaba e e ka fa tlase ga Lefapha la Botsweretshi le Setso. Letlhomeso le le tlhalosa, gareng ga tse dingwe, gore maemo a puo a porofense le a selegae a tshwanetse go tsewa tsia fa dipuso tsa diporofense le tsa selegae di tlhoma dipholisi tsa puo.

Ka jalo Pholisi ya Puo ya Tshwane e ikaelela go tlamela ka dikaedi tsa gore Mmasepala a ka tsenyatirisong tiriso ya dipuodintsi jang mo dikgokaganong tsa yona go netefatsa gore baagi botlhe ba fitlhelela tshedimosetso le ditirelo tsa masepala ka puo e ba e tlhologanyang botoka. Go dira seno e ne ele go tsaya motlhawa go tswa karolo 6 ya Molaotheo wa Rephaboleki ya Aforikaborwa(1996)mmogo le Letlhomeso la la Bosetšhaba la Pholisi ya Puo. le le amogetsweng ke Kabinete ka la 12 Tlhakole 2003, ka bobedi di tlhalosa fa pusoselegae e tla tseatsia dipuo tse di buiwang ke baagi.

2. DITLHALOSO

Mo pholising e, ntle le fa bokaelo bo supa se se farologaneng –

"Molaotheo" o kaya Molaotheo wa Rephaboliki ya Aforika Borwa, 1996;

"Lekgotla" le kaya Lekgotla la Mmasepala;

"tiriso e e lekanang " e kaya tiriso ya puo e e sa gobelegeng e bile e sa tseye letlhakore;

"tiriso e e diregang ya dipuodintsi " e kaya go tlhophiwa ga (di)puo mo maemong a a rileng, go ikaegilwe ka bokaelo jo puo e dirisiwang mo go jona, mosola, bareetsi le molaetsa o puo e o e dirisetswang ona;

"moranolodi" o kaya motho yo o ranolelang puo go tswa mo puong e nngwe go ya go e nngwe, go akarediwa puo ya diatla, ka kamano le dipuo ka matshwao, e kaya go ranolwa ga matshwao a puo ya matshwao go ya go puo e e buiwang le go refosana, mme **"ranola"** e na le bokao jo bo amanang nayo;

"puo ya rekoto" e kaya puo ya semmuso e e tlhophiwang go tshola direkoto kgotsa go somarela ditiragalo le ditsamaiso tsa Mmasepala;

"ditshwanelo tsa puo" e kaya ditshwanelo tse tseo baagi banang le tsona tse di sireleditsweng melao e e go re ba itlhophele puo e bae dirisang mo gi rileng;

"boranodi jwa kgokagano" bo kaya tiragalo e mo go yona moranodi a ranola morago ga puo e khutshwane kgotsa ka thefosano (morago ga mola mongwe le mongwe), mo maemong a –

(a) mothapi wa Mmasepala a sa tlhaloganyeng puo ya mothapiwa mongwe kgotsa bathapiwa bangwe ba Mmasepala (e ka nna bathapiwa ba le lesome ba ba amegang), sk. mo dikgotlhannye tsa tiro kgotsa kwa ditheetsokgalemong; kgotsa

(b) mothapiwa wa Mmasepala a sa tlhaloganye puo ya modirisi wa Mmasepala kgotsa moagi wa Tshwane (go ka amega badirisi kgotsa baagi ba ka nna lesome), sk. mo dipuisanong le badiri ba tliniki le balwetse, fa gare ga baduedisi le badirisi kwa mafelong a tuelo, kgotsa fa gare ga batlhankedi le setšhaba kwa dikopanong tsa setšhaba;

"dipuodintsi" di akaretsa tiriso ya dipuo tse tharo kgotsa go feta ke mongwe kgotsa setlhopha sa batho;

"Mmasepala" o kaya Mmasepala wa Toropokgolo ya Tshwane o o tlhomilweng ke Kitsiso ya Porofense ya Gauteng ya 6770 ya 1 Diphlane 2000;

"puo ya semmuso" e kaya puo e e dirisiwang mo pusong, thutong, kgwebong le mo bobegakgannyeng;

"PanSALB" e kaya Boto ya Dipuo Tsothle tsa Aforika Borwa, e e tlhomilweng go ya ka Molao wa Boto ya Dipuo tsothle tsa Aforika Borwa, 1995 (Moalo 59 wa 1995);

"thutamareo" e kaya mareo a a tlhomilweng a lephata le le rileng la kitso;

"phetolelo" e kaya tlhaeletsano ya bokaoba puo e e kwadilweng go tswa go bokao bongwe goya go bongwe jo o tshwanang ka tiriso ya puo e e farologaneng; **"phetolelo"** le **"go fetolela"** di na le bokao bo le bongwe;

"puo e e dirang" e kaya puo ya semmuso e e tlhophilweng ke Mmasepala jaaka puo e e dirisiwang mo tiragalong e e rileng ya kgokagano.

3. BOKAELO JWA SEMOLAO

Tse di latelang di tsewa jaaka letlhomeso la semolao la pholisi e:

3.1 Karolo 6 le 9 tsa Molaotheo wa Rephaboliki ya Aforika Borwa, 1996

3.2 Karolo 9(3) ya Molaotheo e ka se gobebele ka mokgwa ofe kgotsa ofe kगतलhanong le mongwe ka ntlha ya mabaka a a akaretsang mmala, bong, boimana, kemo ya nyalo, gore o tswa kae le loago le o tswang kwa go

lone,mmala ,bong, dingwaga, bogole, tumelo, segakolodi,setso, **puo** le botsalo;

- 3.3 Karolo 1.2.4 ya Leano la go Tsenya tirisong: Letlhomeso la Pholisi ya Bosetšhaba ya Puo, 2003, e e tshalosang gore Pusoselegae e tla batlisa tiriso le kgatlhegelo ya puo ya baagi ba yona, pusoselegae e tshwanetse, ka tirisano le baagi ba tsona, go tlhoma, phasalatsa le go tsenya tirisong pholisi ya dipuodintsi.
- 3.4 Karolo 3 ya Letlhomeso la Pholisi ya Bosetšhaba ya Puo la Puso ya Porofense ya Gauteng (Phatwe 2005), le tshalosa maitlomo a letlhomeso la pholisi, maitlomo e le go tshegetsa, go maatlafatsa le go re tiriso ya dipuo dintsi e nne ya leruri mo pusong ya porofensele ya pusoselegae mmogo le mo tshaeletsanong le dipuisanong tsa bona fa ba bua le setšhaba;
- 3.5 Molao wa Tsweletso ya Phitlhelelo ya Tshedimisetso (*Promotion of Access to Information Act*), 2000 (Molao 2 wa 2000)
- 3.6 Pampiri e Tshweu ka ga ga go Tlhabolola Thebolo ya Ditirelo go Setšhaba (*The White Paper on Transforming Public Service Delivery*) (Pampiri e Tshweu ya Batho Pele), 1997

4. MAITLHOMO

Pholisi e e nyalana le ditlamelo tse di ka ga dipuodintsi mo molaotheong, ga mmogo le disupatiragatso tse di botlhokwa tsa Mmasepala. Pholisi is kobile go netefatsa –

- 4.1 go fetolela ditshwanelo tsa puo tse di mo Molaotheong go nna tsela e e momaganeng e bile e dira ya tiriso ya dipuodintsi mo Mmasepala;
- 4.2 thotloetso tsa tiriso e e lekanang ya dipuo tsa semmuso tsa ga Mmasepala;
- 4.3 tiragatso ya phitlhelelego e e lekanang ya ditirelo le tshedimisetso ya mmasepala;
- 4.4 go siamisa go se lekalekane ga dipuo ga mo malobeng go go nnileng le ditlamorago tsa go se tlhabololwe ga dipuo tsa Seaforika;
- 4.5 tshireletso ya pharologano ya dipuo le thotloetso ya go tlotla dipuodintsi le kopano mo dipharologanong; le
- 4.6 tiriso ya dipuodintsi mo go diragatseng tsamaiso e e nonofileng ya kgokagano mo Mmasepaleng.

5. MELAWANA E E KAELANG

Pholisi e ikaegile ka melawana e e latelang:

- 5.1 *Ditshwanelo tsa puo*
Go rotloetsa tlotlo ya ditshwanelo tsa puo tsa baagi jaaka di tlhagelela mo Molaotheong.
- 5.2 *Tekatekano ya dipuo*
Go netefatsa gore dipuo tsotlhe tsa semmuso tsa Mmasepala di tsholwa ka go lekana.
- 5.3 *Go siamisa*
Go godisa maemo le seabe sa dipuo tse di neng di kgapetswe thoko.
- 5.4 *Go se kgetholole*
Go tila tiriso ya dipuo go utlwiswa botlhoko, go gatelela le go kgetholola.
- 5.5 *Go ikaega ka batho*
Go samagana le ditlhoko, maitlhommo le dikgatlhegelo tsa ditšhaba tsa dipuo ka mowa wa Batho Pele.
- 5.6 *Dikamano*
Go dirisana le ditheo tsa puso le tsa poraefete ga mmogo le ditheo tse dingwe go rotloetsa tiriso ya dipuodintsi.
- 5.7 *Puso e e siameng*
Go dirisa dipuo tsotlhe tsa semmuso tsa Mmasepala go netefatsa pusoselegae e e seng bofitlha, e bile e le maikarabelo e e tsibogelang ditlhoko tsa puo tsa baagi ba yona.
- 5.8 *Go nna le seabe*
Go kgontsha badiri ba mmasepala, ga mmogo le baagi ba Tshwane, go nna le seabe mo go tseyeng ditshwetso.

6. BOATLHAMO JWA TIRAGATSO

Pholisi e diragadiwa mo badiring ba Mmasepala le baagi ba Tshwane le go monngwe le monngwe yo o kopang tirelo ya dipuo go tswa go go Mmasepala.

7. KEMO YA DIPUO MO TSHWANE

Go swetsa ka dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala, go dirisitswe dipalopalo tsa Mmalabatho tsa 2001 le dipegelo tsa ditlhotlhomiso tsa kwa ntle le tsa ka fa teng.

7.1 Dipalopalo tsa mmalabatho

Lenaneo le le tserwe mo Sensaseng ya 2001, mme le neela tshupo ya kanamo ya dipuo tsa gae mo Tshwane.

Puo	Palo ya babui jaaka peresente
Sepedi	22,14
Seaforikanse	21,29
Setswana	17,11
Setsonga	9,99
Sezulu	7,61
Seesimane	6,54
Setebele	4,94
Sesotho	3,95
Sethosa	1,91
Seswati	1,91
Sevenda	1,77
Tse dingwe	0,83
PALOGOTLHE	100,00

Sensase 2001 ka mmasepala: Pegelo ya Komiti-Potlana ya Sensase go Khansele ya Dipalopalo tsa Aforika Borwa ka ga Sensase ya 2001 (e tswa go <http://www.statssa.gov.za>)

Kemo ya dipuo tsa gae mo Tshwane e supa gore puo ya gae e e dirisiwang go gaisa ke Sepedi, go latele Afrikaans, Setswana, Tsonga, Sezulu, English le Setebele. Go a bonala gore ga go na puo e le nngwe e e kwa godimo go gaisa mo Tshwane, fela dipuo tse thataro tse di ama 84,68% tsa baagi.

7.2 Ditlhotlhomiso le dioditi tsa ka fa gare le tsa kwa ntle tsa dipuo

Mo go raleng Pholisi ya Puo, tiriso ya puo, ditlhoko le dikgatlhegelo tsa baagi ba Gauteng di tshwanetse go tsewa tsia. Tshedimosetso ka Gauteng e bonwe go tswa mo dipholong tsa oditi ya 2004 ya dipuo le kgokagano mo porofenseng tse di tseentsweng mo teng ga *Towards a Functional and Cost-effective Language Policy for Gauteng*. Odiiti e e ne ya dirwa ke Sarah Slabbert Associates e direlwa Lefapha la Metshameko, Botsweretshi, Setso le Boitapolo la Gauteng. Odiiti e e supile gore batlhankedi ba le bantsi kwa mafelong a thebolelo ya ditirelo ba kgona go buisana le baagi ka dipuo tse dingwe tse e seng Seesimane le Seaforikanse. Odiiti e supile gore bontsi jwa baagi kgotsa badirisi ba rata go dirisa dipuo tsa bona go fitlhelela ditirelo tsa puso. Go ya ka oditi e, kgatlhegelo ya puo mo go bongwe jwa maakelo a porofense e ne e ntse jaana:

- Dipuo tsa Seaforika: 58,5%
- Seesimane: 36,8%
- Seaforikanse: 7,9%

Diphitlhelelo tsa oditi di supa tlhokego e e kwa godimo ya ditirelo tsa phetolelo le boranodi go netefatsa gore badirisi ba thusiwa ka dipuo tsa bona tsa gae.

8. DIKATLENEGISO TSA PHOLISI

Go dirwa dikatlenegiso tse di latelang malebana le tiriso ya dipuo mo Mmasepala:

8.1 Dipuo tsa semmuso tsa Tshwane

Go etswe tlhoko dipalopalo tsa Sensase ya 2001 ka ga tiriso le kgatlhegelo ya dipuo tsa gae tsa baagi ba Tshwane jaaka di tshitshintswe mo teng ga seralwa Pholisi ya Puo ya Puso ya Porofense ya Gauteng (30 Moranang 2004), Mmasepala o amogela le gore go dirisewe **dipuo tse robedi** tse di latelang jaaka dipuo tsa semmuso:

- Seaforikanse
- Seesimane
- Sepedi
- Setsonga
- Setswana
- Sezulu
- Setebele
- Sevenda

Mmasepala o tshwanetse dira maiteko otlhe go dirisa dipuo tse dingwe tsa semmuso tsa Rephaboliki ya Aforika Borwa, go akaretse Puo ya Matshwao ya Aforika Borwa, fa go na le kopo. Mmasepala o tshwanetse gape go gatisa ditlankana ka Braille mo ditiragalong tse di rileng a kgokagano fa go kgonega.

Fela, go tshwanetse ga elwa tlhoko gore dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala di tla lejwa gape go ikaegilwe ka dipholo tsa dioditi kgotsa ditlhotlhomiso tsa puo le kgokagano go ralala Tshwane tse di tla dirwang mo nakong e e tlang.

8.2 Kgokagano ya ka fa teng ka go bua

8.2.1 Nngwe le nngwe ya dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala e ka dirisiwa mo kgokaganong ya ka fa teng ga lefapha le fa gare ga mafapha, fa e le gore botlhe ba ba amegang mo tiragalong ya kgokagano ba tlhaloganya puo e e buiwang.

8.2.2 Seesimane se atlegenisiwa jaaka puo e e dirang mo kgokaganong ya mo teng ga lefapha le fa gare ga mafapha. Puo e nngwe ya semmuso ya Mmasepala e ka dirisiwa, fa fela e tlhalogangwa ke botlhe ba ba amegang mo tiragalong ya kgokagano.

8.2.3 Nngwe le nngwe ya dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala e ka dirisiwa mo dipuisanong le mo tsamaisong ya Lekgotla. Ka jalo, Mmasepala o tshwanetse go tlamela ka ditirelo tsa boranodi go tswa le go ya go dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala.

8.2.4 Ka kakaretso, ditheetsokgalemo, dipotsolotso tsa tiro le ditlhatlhobo tsa tiragatso mo go Mmasepala di tla dirwa ka Seesimane, fa fela ditirelo tsa

phetolelo le boranodi di dirisiwa go thusa ba ba sa kgoneng thaloganyeng bua Seesimane.

8.3 Kgokagano ya kwa ntle ka go bua

- 8.3.1 Mo kgokaganong ya gagwe ka go bua, Mmasepala o tshwanetse go ikaelela go direla badirisi ba gagwe ka puo e ba e tlhophang.
- 8.3.2 Fa badiri ba ba ka thusang badirisi ka go bua ka puo e ba e thaloganyang ba se teng kwa mafelong a tlhokomelo ya badirisi, mafelo a dituelo, tlilniki kgotsa lefelo lengwe la baagi la Mmasepala, boranodi ba tshwanetse go dirisiwa go thusa badirisi bao. Fa go tlhokega, go tshwanetse ga tsewa matsapa a go dirisa ditirelo tsa boranodi (jwa tatelano, jwa nako eo, mogala kgotsa jwa go seba) fa go kgonega.
- 8.3.3 Mmasepala o tshwanetse go tlamela ka boranodi fa tshedimosetso e e botlhokwa e tshwanetse go fetisediwa kwa ditlhopheng tsa baagi ba dipuodintsi kwa ditiragalong tsa baagi tse di rulagantsweng ke Mmasepala, (sk. Diindaba kgotsa dipitso tsa boitekanelo tsa Lefapha la Boitekanelo le Tlhabololo ya Loago.)

8.4 Kgokagano ya ka fa teng ka go kwala

- 8.4.1 Go rotloetsa maatlametlo mo tiragatsong, Seesimane se tshwanetse go nna puo e e dirang ya Mmasepala, mme phetolelo mo dipuong tse dingwe tsa semmuso tsa Mmasepala e tshwanetse go nna teng fa e kopiwa.
- 8.4.2 Mmasepala o tla tlamela ka ditirelo tsa phetolelo fa a kopiwa mo kgokaganong ya ka fa teng ga lefapha le fa gare ga mafapha.
- 8.4.3 Ditirelo di tshwanetse go nna teng fa di kopiwa go fetolela ditshitshinyo tse di dirwang kwa dikopanong tsa Lekgotla go ya go nngwe le nngwe ya dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala.
- 8.4.4 Dipholisi, ditsamaiso, maemo a tirelo, makwalo a maano, tshedimosetso e e botlhokwa ya badiri, tshedimosetso ya boitekanelo le pabalesego le ditlankana tse dingwe tse di botlhokwa di tshwanetse go dirwa ka dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala tsothe.
- 8.4.5 Mmasepala o tshwanetse go tlamela ka boranodi ba tsereganyo ba dipuodintsi go tswa mo badiring ba gagwe go thusa badiri ba ba sa rutegang go fitlhelela tshedimosetso ya mmasepala. Boranodi jwa tsereganyo bo tshwanetse go bonwa jaa tsela ya go tshegetsa kgokagano ka go kwala.
- 8.4.6 Le fa e le gore ga go modiri wa Mmasepala yo o tshwanetseng go kganelwa go dirisa puo ya semmuso e a e itlhophelang ka nako e e rileng, ditlankana tsothe tsa mmasepala tse di tshwanetseng go bolokiwa, ka ntlha ya mabaka a tsamaiso e e diregang, di tshwanetse go nna teng ka puo e e dirisitsweng le ka Seesimane jaaka puo ya direkoto.

8.4.7 Tiriso ya puo e e bonolo mo ditlankaneng tsa mmasepala e tshwanetse go rotloediwa go tseweletsa go tlhaloganya le go tokafatsa kgokagano.

8.5 Kgokagano ya kwa ntle ka go kwala

8.5.1 Dikitsiso, ditatamente, makwalo a dituelo, melawana, melao, dipholisi, dipapatso, jj. tse di rebolwang kgotsa go gatisiwa ke Mmasepala go bonwa ke baagi di tshwanetse go tlhagisiwa ka dipuo tsotlhe tsa semmuso tsa Mmasepala, fa tirego le matlole a letla.

8.5.2 Mmasepala o tshwanetse go tlamela ka baranodi ba tsereganyo ba dipuodintsi go tswa mo badiring ba gagwe jaaka tsela ya go tlaleletsa kgokagano e e kwadiwang le go thusa badirisi ba ba sa rutegang go fitlhelela ditirelo le tshedimosetso ya mmasepala. Baranodi ba tsereganyo ba tshwanetse go dirisiwa go ranola kwa mafelong a tlhokomelo ya badirisi, mafelo a dituelo, ditlilini kgotsa mafelo mangwe a baagi a Mmasepala fa go se badiri ba ba ka kgonang go dira jalo.

8.5.3 Mmasepala o tshwanetse go leka ka bojotle go rotloetsa tiriso ya dipuodintsi mo webosaeteng ya gagwe le mo dikgatisong tsa kwa ntle ka go dirisa dipuo tsotlhe tsa semmuso tsa Mmasepala.

8.5.4 Puisano yotle ya kwa ntle ya Mmasepala e tshwanetse go fetolelwa kwa puong ya semmuso e kgokagano ya ntlha e amogetsweng ka yona fa fela phetolelo ya Seesimane ya setlankana seo e bolokiwa mo direktong tsa Mmasepala le mo ntlheng ya ditsamaiso tsa semolao tse di ka tlhagelelang. Mmasepala o tshwanetse go itsise modirisi gore sekwalwa sa Seesimane se tla dirisediwa ditsamaiso tsa semolao.

8.5.5 Ditlankana tsotlhe tsa kwa ntle tsa Mmasepala (segolo makwalo) di tshwanetse go nna le polelo kwa tlase ga tsebe e e tlhalosang gore setlankana seo se ka fetolelwa go nngwe le nngwe ya dipuo tsa semmuso tsa Aforika Borwa, mme le bukana ya Mmasepala ya go itlhalosa jaaka setheo e tshwanetse go supa se jaaka tlhokego.

8.5.6 Ditlankana tsotlhe tsa Mmasepala tse di tlhokang go bolokiwa di tshwanetse, ka ntlha ya mabaka a tsamaiso e e diregang, go nna teng ka Seesimane jaaka puo ya direkoto.

8.5.7 Seesimane se tshwanetse go dirisiwa ke Mmasepala mo kgokaganong ya boditšhabatšhaba, fela Mmasepala o tshwanetse go dira gore go nne le ditirelo tsa phetolelo mo kgokaganong ya dinako dingwe ka puo e e tlhophiwang ke naga e e amegang.

8.5.8 Tiriso ya puo e e bonolo mo ditlankaneng tsa mmasepala e tshwanetse go rotloediwa go tseweletsa go tlhaloganya le go tokafatsa kgokagano.

8.6 Matshwao a mmasepala

Mmasepala o tshwanetse go ela tlhoko dikgatlhegelo tsa puo tsa baagi ba selegae fa a tlhoma matshwao a tsela a selegae le matshwao a ditsela. Matshwao otlhe a maina, a ditshupo le matshwao a tsela a a amanang le dikago tsa mmasepala, ditirelo, ditlabakelo, mafaratlhatlha le dirori di tshwanetse go nna ka dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala fa go diregang, bonnye go ka dirisiwa dipuo di le tharo. Fa se se sa kgonege ka ntlha ya tlhalelo ya matlole, bonnye go ka dirisiwe dipuo tse pedi (Seesimane le puo e nngwe ya semmuso ya Mmasepala) e ka dirisiwa, fela Seesimane e le nngwe ya dipuo tseo mme puo e nngwe e le puo e e dirisiwang go gaisa mo lefelong le le amegang.

8.7 Batho ba ba nang le mathata a puo

Mmasepala o tshwanetse, fa a kopiwa e bile fa go direga, go tlamela ditlhoko tsa batho ba ba nang le mathata a puo.

8.8 Katiso mo go Mmasepala

8.8.1 Puo e e dirisiwang mo dikatisong e tla nna Seesimane, fa fela molawana wa tiriso e e diregang ya dipuodintsi o latelwa. Sekao, mokatisi a ka dirisa nngwe ya dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala, a ikaegile ka tiriso le kgatlhegelo ya puo ya baithuti. Mo mabakeng otlhe, go tshwanetse ga tsewa tsia poelo e e solofelwang, k.g.r. katiso e e dirang.

8.8.2 Karolo ya go bua ya thulaganyo nngwe le nngwe ya mmasepala kgotsa letsholo le le kobileng go tokafatsa boitekanelo jwa badiri e tshwanetse go dirwa ka dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala, sk. difidio tsa kanala ya tshedimosetso ya ka fa gare.

8.8.3 Go direla baagi sentle, badiri ba Mmasepala ba tshwanetse go rotloediwa go ithuta, ka tsela e e rulagantsweng, dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala tse ba sa di itseng, ga mmogo le Puo ya Matshwao ya Aforika Borwa.

8.8.4 Mmasepala o tshwanetse go rulaganya dithulaganyo tsa katiso le dithuto tsa motheo tsa badiri go thusa mo tlhabololong ya dinonofo mo go diriseng dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala, gore ba kgone go rebola tirelo e e tletseng e bile e le maatlametlo go baagi.

8.8.5 Ditirelo di tshwanetse go nna teng go fetolela dikwalwa tsa katiso le dithuto tsa ka fa gare go nngwe le nngwe ya dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala ka kopo ya bakatisiwa.

8.8.6 Go tokafatsa phitlhelelo ya katiso le go tokafatsa kgokagano magareng ga bakatisiwa le bakatisi, bakatisi le batlhami ba dithuto ba tshwanetse go rotloediwa go dirisa puo e e tlhamaletseng mo dibukaneng tsa bona tsa katiso.

9. LEANO LA GO TSENYA TIRISONG

Pholisi eno e tla diragadiwa, gore gonne le nako e e lekaneng ya go go bona matlole le go go nna le badiri ba ba lekaneng gore e kgone go tsengwa tirisong ka katlego, Lebaka le lengwe la tsela ya dikgato ke go dira gore go kgontsha tshakatsheko le go ela tlhoko pholisi eno. Se se tla thusa go netefatsa gore go tsenngwa tirisong ga pholisi e go sekasekwa gangwe le gape le gore dikgato tshiamiso di dirwa mo dinakong tse di beilweng.

Maano a a latelang a tla dirisiwang go netefatsa go tsenngwa tirisong go go atlegang ga pholisi e:

- 9.1 Go tlamela ka tirelo ya botshomolodi mo dikpanong tsa lekgotlatoropo, mo ditheetsong tsa kgalemo, dikgotshekelo tsa mmasepala, ikgolaganyo le baagi go sekasaka DP, dikopano tsa tseokarolo ya setšhaba, dikhonfereseng tsa Toropokgolo ya Tshwane, di-imbizo tsa khuduthamga ya lekgotlatoropo le diforamo dingwe tse di maleba;
- 9.2 Go rulaganya kgolagano e e tlhamaletseng ka dipuo tse di farologaneng mo ditikwatikweng tsa mmasepala tse di ikgolaganyang le badirisi.
- 9.3 Go fetolela ditlankana tsa tshedimose tso mo dipuong tsa semmuso tsa Mmasepala;
- 9.4 Go bopa mareo a a tla thusang go tlhabolola dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala, segolo dipuo tsa semmuso tse nne tsa Seaforika;
- 9.5 Dipegelo tsa Komiti ya Ratoropo le Lekgotla di tshwanetse go tselganngwa go netefatsa gore go dirisitswe puo e e maleba mo ditlankeneng tse;
- 9.6 Go tlamela ka katiso ka dipuo tsotlhe tsa semmuso tsa Mmasepala go tshwanetse go rebolelwa badiri ba ba e tlhokang go rebola ditirelo ka maatlametlo go baai ba dipuo tse di farologaneng;
- 9.7 Go netefatsa fa matshwao a mmasepala a tlhagelela ka bonnye dipuo di le tharo tsa semmuso tse di dirisiwang ke mmasepala;
- 9.8 Go rulaganya matsholo a a tsibosang ka puo;
- 9.9 Go tlhama togamaano ya tsweletso ya go buisa le go kwala ka dipuo tse segarona (Dipuo tsa seaforika, go akarediwa le Seaforikanse);
- 9.10 Go netefatsa fa webosate ya Toropokgolo ya Tshwane, ka e le sediriswa sa setšhaba, e tlhagisa dipuodintsi; le
- 9.11 Go dira oditi / ditlhotlhomiso tsa puo gangwe le gape.

10. GO BOPA BOKGONI

- 10.1 Go tsenngwa tirisong ga pholisi e go tla tliša tlhokego e kgolo ya ditirelo tsa phetolelo, botseleganyi, tlhabololo ya mareo le boranodi mo dipuong tse nne tsa semmuso tsa Seaforika tsa Mmasepala. Tlhokego e e oketsegileng e e tliša tlhoko e nngwe ya katiso mo dinonofong tsa puo.
- 10.2 Mo maitekong a go aga bokgoni jwa ditirelo tsa dipuo mo go Mmasepala, Mmasepala o tshwanetse, go ya ka pholisi ya yona ya dibasari, neela baithuti dibasari tsa go ithuta puo e le nngwe kgotsa go feta ya semmuso ya Mmasepala kwa maemong a ditheo tse di kwa godimo.
- 10.3 Go kgontsha tiriso e e diregang ya dipuodintsi, Mmasepala o tshwanetse go tlamela ka baranodi ba tsereganyo, le go tlamela ka ditšhono tsa katiso go baranodi ba tsereganyo ba mafapha, sk. thuto e khutshwane ya boranodi jwa tsereganyo.

11. DITHEO TSA DIPUO

Pholisi e e tliša tsenngwa tirisong ka maiteko a a kopanetsweng ke bannaleseabe ba ba farologaneng ba dipuo. Diabe tsa bona ke tse di latelang:

11.1 Karolo ya Ditirelo tsa Dipuo

Go netefatsa katlego mo go tsenyeng tirisong pholisi e, Karolo ya Ditirelo tsa Dipuo e tliša –

- etelela pele le go rulaganya go tsenngwa tirisong ga pholisi e ka go tlamela ka ditirelo tsa phetolelo, botseleganyo, boranodi, katiso mo dipuong le tlhabololo ya mareo;
- dira ditlhotlhomiso le dioditi gangwe le gape go tlhatlhoba bomaleba jwa pholisi e e leng teng le ditiragalo tsa Mmasepala go dira dikatlenegiso tsa tokafatso ya tsona;
- tsibosa ka ga pholisi le go netefatsa gore e a ikobelwa;
- fela fa go kopilwe gore go nne le pegelo, go ka begelwa kwa ditheong tsa taolo tse di maleba, sk. Foramo ya Bosetšhaba ya Puo le PanSALB, ka ga tswelelopele e e dirilweng tebang le go tsenya tirisong pholisi eno; le
- go tsibosa badiri ba Mmasepala le baagi ditshwanelo tsa bona tsa puo.
- Go rulaganya ditiragalo tsotlhe tse di umakilweng mo go karolo9 ya pholisi eno.

11.2 Bannaleseabe ba bangwe ba dipuo

Ditheo tsa puo tse di tla tshwaraganelang tiro le Karolo ya Ditirelo tsa Dipuo mo go tsenyeng tirisong pholisi ke ba Tirelo ya Dipuo ya Bosetšhaba, Lefapa la Metshameko, Botsweretshi, Setso le Boitapoloso la Gauteng, PanSALB le ditheo tsa thuto e e kwa godimo. Le fa go ntsejalo go farologanya seabe se setho sengwe le sengwe se tla nnang le seonago ka araretsa go–

- ela tlhoko tiriso ya dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala mo mafapheng otlhe a mmasepala;
- ela tlhoko go tsenngwa tirisong ga pholisi e;
- simoloa tlhomo le tiriso ya leruri e e bonalang ya dipuodintsi mo baaging botlhe; le
- simolola tlhomo ya dithuto le dipatlisiso ka ga –
  - tlhabololo ya dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala;
  - tebo ya badiri ba Mmasepala le baagi ba Tshwane ka ga dipuodintsi;
  - go bona le go dirisa dipuo tsa semmuso tsa Mmasepala;
  - thotloetso ya dipuodintsi mo Tshwane; le
  - tiriso e e manontlhotlho ya didiriswa tsa puo tsa Mmasepala.

12. TSHEKATSHEKO YA PHOLISI

12.1 Mmasepala o tshwanetse go dira dioditi tsa ka fa teng le kwa ntle gangwe le gape tsa kgatlhegelo le bokgoni jwa puo go sekaseka ditlhoko tsa puo le bokgoni jwa puo jwa batlhankedi ba mmasepala le baagi ba Tshwane.

12.2 Karolo ya Ditirelo tsa Dipuo e tshwanetse go dirisa dipholo tsa dioditi tse go sekasekase le go tlhabolola pholisi e.

12.3 Karolo ya Ditirelo tsa Dipuo e tshwanetse go tswelala a tlhatlhoba go tsenngwa tirisong ga pholisi le go diragatsa diphetogo tse di tlhokegang.